

A GESTA LADISLAI REGIS NÉHÁNY BIBLIAI EREDETŰ HASONLATÁRÓL*

A középkori latin nyelvű magyarországi irodalom egyik legfontosabb elbeszélő forrása az a 14. századi krónikakompozíció, amelyet egyik kódexe alapján *Képes Krónikaként* is ismerünk. A szöveg két krónikacsalád különböző kódexeiben hagyományozódott: a *Budai Krónika* ősnymtatványának szövegcsaládjá 1342-ig, I. Károly haláláig beszéli el a magyar történelem fontosabb eseményeit, míg a *Képes Krónika* ágához tartozó részek I. Lajos király trónra lépéséig tartalmazznak szövegeket.¹ A kompozíció eredeti állapota nehezen rekonstruálható, nem ismert sem az első lehetséges történeti feljegyzések keletkezésének időpontja, sem a szerkesztők pontos kiléte. A szerzők azonosítására és az egyes szövegek keletkezési időpontjának meghatározására a 17. század második felétől már voltak törekvések.²

A krónikakompozíció több – részben már ismert – szerző munkájából készült szerkesztmény, amelynek legmélyebb rétegét a legrégebbi magyarországi krónika, az úgynevezett ősgesta vagy őskrónika jelenti. E korai szövegrészek datálásának problémája élénken foglalkoztatta a magyar medievista közösség fantáziáját az elmúlt évszázadokban.³ A 21. század elejére két főbb elmélet alakult ki a történelemszótársadalmon belül. Gerics József⁴ és Szovák Kornél⁵ az első „gestaszerkesztmény” keletkezését Salamon király uralkodásának idejére (1063–1074) helyezi, míg a másik domináns álláspontot elfoglaló oldal képviselői (Györffy György,⁶ Kristó Gyula,⁷

* A tanulmány a XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült (és első helyvel jutalmazott) pályamunka átdolgozott változata. Segítségükért köszönettel tartozom Bagi Dánielnek, Jankovits Lászlónak, valamint Thoroczkay Gábornak és Veszprémy Lászlónak.

¹ Részletesen lásd a *Képes Krónika* 2004-es kiadásának utószavában: *Szovák Kornél: Utószó*. In: *Képes Krónika*. Ford. Bollók János. A fordítást gondozta, jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp. 2004. (a továbbiakban: KK) 259–260., 235–236.

² Részletes leírását lásd KK 235–239.

³ Legutóbb Thoroczkay Gábor historiográfiai tanulmányában összefoglalta az eltérő álláspontokat, így azok részletes ismertetésétől eltekintek. *Thoroczkay Gábor: A magyar krónikairódom kezdeteiről*. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 23–34.

⁴ *Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.) Bp. 1961. 7–83.

⁵ KK 233–256., különösen 244–245.

⁶ *Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Bp. 1993. 186.

⁷ *Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. (Irodalomtörténeti füzetek 135.) Bp. 1994. 98–134.; *Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp. 2002. 30–36.

Veszprémy László⁸ és legutóbb Thoroczkay Gábor⁹) Könyves Kálmán uralkodására (1095–1116) teszik. A 20. század elejétől-közepétől Domanovszky Sándor,¹⁰ majd ifj. Horváth János munkássága¹¹ nyomán egy I. András-kori (1046–1060) szerkesztés lehetőségének gondolata is fennáll, ezt az elképzelést ma Szabados György vallja magáénak.¹² A fentiekhez képest eltérő álláspontot képvisel Bollók János, aki az 1986-ban megjelent, Imre herceg erényeit vizsgáló tanulmányában Hóman Bálint¹³ nyomán László király idejére (1077–1095) helyezi a Krónika első részleteinek keletkezését.¹⁴ Tanulmányomban Thoroczkay Gábor és Veszprémy László nyomán szintén egy Kálmán-kori első változat meglétét tekintem kiindulópontnak. Meggyőzőnek tartom továbbá Veszprémynek azt az elképzelését is, hogy az első szerkesztettnek tűnő szövegrész, a László király tetteit elbeszélő *Gesta Ladislai regis* előtt vélhetően már készülhettek történeti évkönyvjegyzetek és feljegyzések, amelyek keveredhettek a szóbeliségből származó történetekkel.¹⁵

A kutatástörténet egyik visszatérő kérdésfeltétele, hogy a Lászlóról szóló részek milyen viszonyban állnak a magyar népi ősköltészet, azaz a jokulátorepika alkotásaival.¹⁶ A (hős)epika kérdését nemcsak a klasszikus irodalom- és történettudomány, de a folklorisztika is tárgyalta.¹⁷ E szaktudományok Arany János, majd később Négyesy László óta nehezen tudják függetleníteni magukat attól a romantikus szemlélettől, hogy a krónikában az archaikus magyar epika szerkesztett nyomai

⁸ *Veszprémy László*: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. *Századok* 138. (2004) 336–337.

⁹ *Thoroczkay G.*: A magyar krónikairódom i. m. 30.

¹⁰ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II.* Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1938. Reprint: Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp. 1999. (a továbbiakban: SRH²) I. 219–237.

¹¹ Ifj. Horváth meg is nevezi a lehetséges alkotót, Miklós püspököt. *ifj. Horváth János*: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 305–308.

¹² *Szabados György*: Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr. *Valóság* 52. (2009) 5. sz. 55. 3. jegyz.

¹³ Hóman Ifj. Horváthhoz hasonlóan szerzőként azonosít egy főpapot: Ják nembeli Koppányt. *Hóman Bálint*: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és XI–XII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 30., 36–68.

¹⁴ *Bollók János*: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986. 74.

¹⁵ A magyar medievisztikai szakirodalomban komoly vita tárgyát képezi évszázadok óta, hogy mikor és ki(k) készítették az első történeti feljegyzéseket és évkönyvjegyzeteket. A historiográfiai áttekintést legutóbb Veszprémy László végezte el, aki arra a következtetésre jutott, hogy 1100 előtt egy megírt vagy szerkesztett krónika létrejötte nem valószínűsíthető. „Sokkal inkább történeti feljegyzések csoportjairól beszélünk, amelyek valószínűleg nem álltak egymással szerves kapcsolatban.” *Veszprémy László*: Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon. Bp. 2019. 75. 157. jegyz.

¹⁶ Részletesen lásd *Jankovits László*: Mikor, hogyan kezdődött? In: *A magyar irodalom története I. – A kezdetektől 1800-ig*. Szerk. Jankovits László – Orlovsky Géza. Bp. 2007. 18–35.

¹⁷ Lásd például *Voigt Vilmos*: A magyar hősepika összehasonlító kutatási problémái. In: *Népi kultúra – Népi társadalom* 8. Szerk. Kósa László. (Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve) Bp. 1975. 237–261., vagy *Demény István*: Hősi epika. Bp. 2002.

fedezhető fel.¹⁸ Ezt az elképzelést eddig kevesen vitatták. Fenntartásait legkorábban Deér József jelezte id. Horváth János *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című munkájáról írott, 1931-es kritikájában: „az árpádkori udvari történetírás jellegének pontosabb megismerése óta¹⁹ ennek az elméletnek – ti., hogy egy »kitűnően motivált s elrendezett nyers történet, vagy valamely epikus dal meséjén« alapulna a *Bécsi Képes Krónika* egyes költői része – nincs többé jogosultsága”.²⁰ A kérdés a szelentörténeti megközelítést felváltó új iskolákkal feledésbe merült, a kutatási irány (Csóka J. Lajos 1967-es munkáját leszámítva²¹) csak a 2000-es években, Veszprémy László, Thoroczkay Gábor és Déri Balázs összehasonlító filológiai munkásságával került újra előtérbe, akik kutatásaik során az antik-bibliái-liturgikus műveltség nyomait tárják fel az Árpád-kori latin nyelvű magyar irodalomban.²²

Ifj. Horváth János 1953-ban máig ható jelentőségű monográfiájában stilisztikai szempontból elemezte az Árpád-kori latin nyelvű magyarországi irodalom alkotásait. Ifj. Horváth az I. András-kori őskronika-kelekezésen túl egy Kálmán-kori szerkesztéssel is számolt – ezzel magyarázta a *Gesta Ladislai regis* meglétét. A szövegben magától értetődően mutatja ki a jokulátorepika hatásait, legszembeütőbbnek az „epikus fordulatok stereotip ismétlődését, állandó visszatérését” tartja.²³ Noha egységes költői kompozíciót nem fedez fel a szövegben, meglátása szerint számos stilisztikai elem jelzi az ősénekek és ősmondák hatását. Ilyen bizonyítékoknak tartja többek között azokat az archaikus eredetűnek vélt szóláshasonlatokat, amelyek közül tizenkettőt részletesen is elemez.²⁴ Ifj. Horváth műve – amely egyben akadémiai doktori disszertáció volt, és 1954-ben el is nyerte vele az irodalomtudományok

¹⁸ Arany János: Naiv eposzunk. In: *Uő: Tanulmányok és kritikák I. Vál.*, szerk. S. Varga Pál. Debrecen 2012. 71–78.; *Négyesy László: Árpádkori compositio*. Bp. 1913.

¹⁹ Lásd *Hóman B.: A Szent László-kori i. m.*

²⁰ Deér József könyvismertetése Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Szent István-tól Mohácsig című munkájáról. *Századok* 65. (1931) 69.

²¹ *Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) Bp. 1967. 5–7. (Csóka J. – vélhetően saját bencés szerzetességétől nem függetlenül – a korai magyarországi alkotókat szinte minden esetben bencésként azonosítja, így a művek forráshasználatánál is elsősorban a bencés források [Regula stb.] kapcsolódási pontjait mutatja fel. A szerző a műveket külön tárgyalja az Intelmekre: 15–58.; A legendairódalom alkotásaira: 99–328.; A krónikairódalomra és a *Gesta Ladislai regis*re vonatkozóan 406–417.)

²² Lásd *Veszprémy L.: Történetírás i. m.* 37–74.; *Veszprémy László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 135. (2013) 25–44.; *Thoroczkay Gábor: Írások az Árpád-korról*. Történeti és historiográfiai tanulmányok. (TDI Könyvek 9.) Bp. 2009. 67–89., 109–117., 215–233.; *Uő: Ismeretlen Árpád-kor*. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 90–102., 103–114.; *Déri Balázs: A Kézai-krónika bibliai-liturgikus idézetei*. Magyar Egyházzene 18. (2010) 1. sz. 59–62.; *Uő: P. magister gestájának bibliai-liturgikus idézetei I*. Magyar Egyházzene 19. (2011) 1. sz. 33–38.; *Uő: Omne donum perfectum*. A Nagybiblik Szent István-legenda liturgikus-bibliái idézetei. Magyar Egyházzene 23. (2016) 3. sz. 275–284.

²³ *ifj. Horváth J.: Árpád-kori latin i. m.* 321.

²⁴ *Uo.* 322–323.

doktora címet – nagy kritikai visszhangot váltott ki. A védés során opponensei – Domanovszky Sándor, Kniezsa István és Klaniczay Tibor²⁵ – elismerően szölkak ugyan a munkáról, ám a későbbiekben a kötet lektoraként feltüntetett Györy János,²⁶ majd Mezey László²⁷ is élesen bírálták módszertanát és felmutatott eredményeit. Hangsúlyos szerepet kapott a vitában az őszesza keletkezési időpontjának kérdése, továbbá a szövegkorpusz rímes, ritmikus részeiről szóló stilisztikai elemzés. A bírálók ugyanakkor meglepően kevés figyelmet fordítottak azokra a részekre, amelyeket ífj. Horváth a jokulátorepikából eredeztet. Ezek az elemzések nagy hatást gyakorolnak a későbbi évtizedekre is: megállapításai a 20. század közepétől az irodalomtörténeti kutatások közhelyeivé váltak, és több meghatározó irodalomtörténeti kézikönyv, köztük az 1964-es hatkötetes *A magyar irodalom története* is a szóbeliség melletti érvként hivatkozik a hasonlatokra.²⁸ Később egyes rész tanulmányok is Horváth nyomán vélik magától értetődőnek e hasonlatok népi eredetét.²⁹

Tanulmányomban azokkal a Horváth János által szóláshasonlatként/költői képként/szólásmódként kezelt retorikai alakzatokkal foglalkozom, amelyek feltételezése szerint a László király tetteit elmesélő krónikarészekben „népies eredetűek”, az „egyszerű népi szemléletből” táplálkoznak, a „vadász-halász népi életmódra” utalnak.³⁰ Nem vonom kétségbe azokat az irodalomtörténeti eredményeket, amelyek a krónikában a szóbeliség nyomaira mutattak rá (például a visszatérő *epitheton ornans*okra vagy az elbeszélésben megjelenő szimmetriákra hivatkozva). Azt az érvet azonban, amely szerint a hasonlatok is szóbeli eredetűek volnának, érdemes felülvizsgálni.

Az elsődleges kontextus: a Biblia mint forrásgyűjtemény a középkori elbeszélő forrásokban

A magyar és nemzetközi krónikakutatás legújabb kori történetében közhelynek számít, hogy a fennmaradt alkotások számtalan antik, biblikus, valamint döntő számban liturgikus eredetű szóképet, kifejezést tartalmaznak.³¹ Ez természetesen

²⁵ *Bóta László*: Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái című doktori disszertációjának vitája. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. 8. kötet (1956) 1–4. sz. 306–309.

²⁶ *Györy János*: Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Irodalomtörténeti Közlemények 59. (1955) 3. sz. 340–348.

²⁷ *Mezey László*: Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Filológiai Közöny 1. (1955) 2. sz. 274–278.

²⁸ *Klaniczay Tibor*: A nagyobb epikus kompozíció kérdése. In: *A magyar irodalom története I. A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 32.

²⁹ *Bollók János*: Die Gesta regis Ladislai. Acta Antiqua et Archaeologica 27. (1998) 223–229.

³⁰ ífj. *Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 323–324.

³¹ *Font Márta*: Keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép-és Kelet-Európa a 10–12. században. Bp. 2005. 25–39., 122–129.

nem meglepő a középkori iskolai oktatás működésének ismeretében. Hajnal István kutatásaiból tudható, hogy a középkori alsófokú oktatás legfontosabb eszköze az általa „Európa első ábécés könyvének” nevezett zsolotároskönyv volt,³² de a nemzetközi szakirodalom álláspontja szerint is a mindenhol elérhető Biblia funkcionált par excellence iskolai tankönyvként.³³ Az írás és olvasás készségeinek elsajátítása közben a mondatok, szavak, kifejezések mintegy maguktól váltak a diákok, literátorok műveltségének részévé. Beryl Smalley, a középkori bibliai hermeneutika kiváló kutatójának megfogalmazása szerint innen „tűnhettek elő reminiscenciákként a középkori epikus művekben és krónikákban”.³⁴ A Meroving- és Karoling-kortól kezdve feltűnően gyakran jelennek meg ószövetségi utalások a narratív forrásokban – a politikai gondolkodás területén például Sevillai Szent Izidor és Alkuin munkáiban.³⁵ Ennek okait Joseph Canning, a középkori politikai eszmevilág neves brit kutatója abban látja, hogy az Ószövetség felfogása nagyon közel állt a Karoling-kor gondolkodásmódjához: a keresztény királyság mintáját a középkori teoretikusok a bibliai Izrael királyságban fedezik fel. A Karoling-iskola térhódításával a kánonjog területén is egyre erősebbnek tűnt a „vetus lex”, azaz régi törvények gyűjteményének hatása.³⁶ Érdemes tehát megvizsgálunk, hogy ez mennyire jelenik meg a regionális, kelet-közép-európai szövegállományban. Szerencsés helyzetben vagyunk például a lengyel korpusz esetében: Bagi Dániel összefoglaló munkái több kérdést is tisztáztak. Gallus Anonymus krónikájánál például sikerült a szerző olvasmánylistáját azonosítani, valamint a lengyel kutatók feltárták a teljes szöveggörpusz bibliai forrásait.³⁷ 2017-ben hasonló szisztematikus vizsgálatot végeztek lengyel történészek, filológusok és irodalomtudósok Kadłubek Vince krakkói püspök latin nyelvű krónikájával is.³⁸

A magyar területen keletkezett Árpád-kori szövegek vizsgálatánál szinte kizárólag a *Scriptores rerum Hungaricarum* 1938-as kritikai kiadásának (és 1999-es reprint kiadásának) jegyzetapparátusára, illetve az egyes legendákról,

³² Hajnal István: Írásoktatás a középkori egyetemeken. Bp. 2008. 44–70.

³³ A magyar kutatástörténet egyik legalaposabb munkája: Mezey László: Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp. 1979. A nemzetközi szakirodalomból nemrég magyar nyelvre is lefordított munkát érdemes kiemelni: Pierre Riché: Oktatás és művelődés a barbár Nyugaton (6–8. század). Bp. 2016. Továbbá érdemes megemlíteni: Beryl Smalley: The Study of the Bible in the Middle Ages. Blackwell 1952. 14.

³⁴ Smalley, B.: The Study of the Bible i. m. 11.

³⁵ Részletesen lásd Joseph Canning: A középkori politikai gondolkodás története 300–1450. Bp. 2002.

³⁶ Rob Meens: The uses of the Old Testament in early medieval canon law: the Collectio Vetus Gallica and the Collectio Hibernensis. In: The Uses of the Past in the Early Middle Ages. Eds. Yitzhak Hen – Matthew Innes. Cambridge 2000. 68–70.

³⁷ A vonatkozó irodalommal együtt lásd Bagi Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. (Irodalomtörténeti füzetek 157.) Bp. 2005. 46–67.

³⁸ Writing History in Medieval Poland. Bishop Vincentius of Cracow and the Chronica Polonorum. Ed. Dariusz von Güttner-Sporzyński. (Cursor Mundi 28.) Turnhout 2017. 79–98., 119–138.

krónikafejezetekről készült történeti-filológiai résztanulmányokra támaszkodhatunk.³⁹ Noha a szövegtanulmányok egységes vizsgálata még várat magára, az utóbbi évek tanulmányai magyar kontextusban is jelzik ezt az irányt. Veszprémy László meghatározó motívumokat, toposzokat vizsgált,⁴⁰ míg Déri Balázs az egyes legendákban és krónikavariánsokban található szófordulatok és költői képek biblikus és liturgikus forrásainak feltárását kezdte meg.⁴¹ Említhetjük továbbá Körmendi Tamás alapos vizsgálatát a nagyobbik István-legendák kapcsán⁴² és Somogyi Szilvia munkáját a budai minorita krónika nyelvezetéről.⁴³

A jelen tanulmány nem vállalkozhat arra, hogy feltárja a kompozíció teljes szöveganyagának antik és bibliai forrásait. Szűkebb tárgya a Gesta Ladislai regisben található, Horváth János által népiesként értelmezett költői képek vizsgálata, amelyek meglátások szerint a középkori latin nyelvű írástudó réteg alpműveltségébe illeszkedtek. Fogalmazásmódjuk elsősorban a biblikus nyelvezetet követi, parafrázisaikat és mintáikat az antik műveltség, a Biblia, valamint a keresztény patrisztika egyéb szerzőinél kell keresnünk. A kiválasztott részek adottságai miatt a következőkben szerkesztménybeli előfordulási sorrendjükben vizsgálom a kontextusukat, és részletesen tárgyalom a retorikai alakzatok forrásvidékét is.

A krónikakompozíció vizsgált szóképei

Azokat a szóképeket, amelyeknek a biblikus eredetét már az 1938-as kritikai szövegkiadás is jelezte, itt nem tárgyalom részletesen. A 125. és 133. caputból kiemelt hasonlatok forráshelyeit már az SRH jelölte,⁴⁴ és ifj. Horváth is megemlíti fölmerülő párhuzamként a szentírási helyeket, rámutatva lehetséges népies eredetükre.⁴⁵ A 122. fejezetben a sírva fakadó László királyról Veszprémy

³⁹ Ezt egészíti ki és bizonyos szöveghelyeken javítva a 2018-ban elkészült, a Képes Krónika szöveggyűjteményére támaszkodó angol–latin kétnyelvű kiadás: *Chronica de gestis Hungarorum e codice picto saec. xiv. Chronicle of the deeds of the Hungarians from the fourteenth-century illuminated codex.* Eds. János Bak M. – László Veszprémy. (Central European Medieval Texts 9.) Bp.–New York, NY 2018.

⁴⁰ *Veszprémy László: A pityergő Árpádtól a könnyező Szent Lászlóig. A könnyekre fakadó hadvezér a Névtelen Gesztája 39. és a Krónikaszerkesztés 121., 137. fejezetében.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 137. (2015) 17–32.

⁴¹ *Déri B.: A Kézai-krónika i. m.; Déri B.: P. magister gestájának i. m.; Déri B.: Omne donum perfectum i. m.*

⁴² *Körmendi Tamás: Szent István király Nagyobb legendájának nyelvezete.* Fons 10. (2003) 65–118.

⁴³ *Somogyi Szilvia: A XIV. századi krónikakompozíció Anjou-kori folytatásának nyelvezete. A budai minorita krónika latin nyelve.* Fons 18. (2011) 209–268.

⁴⁴ SRH² I. 396; SRH² I. 407.

⁴⁵ *ifj. Horváth J.: Árpád-kori latin i. m. 322–323.*

László 2015-ben alapos tanulmányban értekezett. Elemzésében bemutatja az ókori és középkori imasírák hagyományát, és középkori példákkal szemlélteti, hogy a 14. századi krónikakompozíció milyen forrásokból táplálkozott.⁴⁶

Szomjas kardok, vértől megrészegült kardok, kopasz tökfejek

A krónika 102. fejezete a kerlési/cserhalmi ütközetet beszéli el. Az 1068-ban Ozul/Oslu vezetése alatt Magyarországra betörő besenyő és úz csapatokat Salamon király, valamint Géza és László hercegek egyesített hadereje győzte le. A kutatástörténet az itt olvasható „leányrablás”-epizód mellett kiemelten vizsgálta a szövegben megjelenő támadók etnikai összetételét, valamint a hercegek és a király közötti viszonyt.⁴⁷ Egyértelműen látszik az is, hogy a két fejezet bővelkedik az interpolációkban. Korai elemnek tekinthető az a megjegyzés, hogy László a váradi püspök leányának gondolja az elrabolt nőt,⁴⁸ emellett a keleti nomád népek gyűjtőneveként alkalmazott *Cuni* (és ragozott változatai) is a 13. század előttre keltezhető.⁴⁹ Györffy György 1948-ban mutatott rá arra, hogy a kun népnév latinosított *Cunus* alakja általában keleti nomádokat jelöl, tehát nem vonatkozik minden esetben a kunokra.⁵⁰ Az utóbbi években a kunok történetével részletesen Kovács Szilvia foglalkozott, összegzése szerint a 14. századi krónikakompozíció szövegét őrző Képes Krónikában „az 1330-ig tartó események leírása során *Cunus*, *Cuni*, illetve *Kunus*, *Kuni* alak és ezeknek ragozott formái 34 alkalommal olvashatók, míg a kunok önelnevezésének tekinthető *Cumanus*, *Cumani* és ennek különböző alakjai mindössze 18 esetben jelennek meg a krónikában”.⁵¹ Szintén ő figyel fel arra, hogy a kerlési csatát leíró fejezetekben 11 alkalommal nevezik meg a támadókat *Cuni* alakban, egyszer pedig a *Cumani* változat jelenik meg.⁵² Már

⁴⁶ *Vészprémy L.*: A pityergő Árpádtól i. m. 22.

⁴⁷ A leányrablásról lásd *Vízkelety András*: Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok? Észrevételek Szent László és a leányrabló kun epikai és képzőművészeti ábrázolásához. Irodalomtörténeti Közlemények 85. (1981) 253–276. A hercegek és a király közti viszonyról lásd *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 63. A támadók etnikai összetételéről a következő jegyzetekben hivatkozottakon túl lásd még *Kiss Attila*: Úzok a Képes Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar királyság a XI. században. Hadtörténelmi Közlemények 120. (2007) 549–576.

⁴⁸ *Klaniczay Gábor*: A Szent-László kultusz kialakulása. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 1. Szerk. Klaniczay Gábor. Nagyvárad 2014. 32–34.

⁴⁹ *Györffy György*: A kun és a komán népnév eredetének kérdéséhez. *Antiquitas Hungarica* 2. (1948) 168–170.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ *Kovács Szilvia*: A kunok története a mongol hódításig. Bp. 2014. 223.

⁵² Uo. 224.

a szövegkritikai kiadás is jelezte, hogy a második mondat kapcsolatba hozható Anonymus *Gesta Hungarorum*ának a 8. caputjában olvasható résszel:

<p>„Quos Hungari celerius persequentes acutissimos gladios suos et sitibundos in sanguinibus <i>Cunorum</i> inebriaverunt. Capita quippe <i>Cumanorum</i> noviter rasa, tamquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas, gladiorum ictibus disciderunt.”⁵³ (SRH²I. 368. KK 102. caput)</p>	<p>„Almus dux et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos usque ad civitatem Kyeu et <i>tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas.</i>”⁵⁴ (SRH²I. 44. – Anonymus 8. caput)</p>
--	--

Ifj. Horváth János monográfiájában a népies szóláshasonlatok sorába helyezte a fenti szóképet. Ő is megjegyezte, hogy Anonymusnál is olvashatunk hasonló megfogalmazást, és egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy Anonymus a Krónikából vette azt át.⁵⁵ Kovács Szilvia ellenben azt feltételezi, hogy a népnév eltérő megfogalmazása miatt a Krónikában olvasható mondat egy későbbi betoldás, de nem tudja egyértelműen eldönteni, hogy az Anonymustól vagy az egyik krónikaszerkesztőtől eredhet-e. Észreveszi azonban, hogy Anonymus a gesztájában következesen *Cumanus/Cuman* néven említi a kunokat.⁵⁶ Ifj. Horváth a krónikarészlet első mondatát szintén népies szólásmódnak véli.⁵⁷ A hasonlat bibliai eredetére Bak M. János mutat rá a 2018-as angol–latin kétnyelvű kiadás készítése közben, és először Veszprémy László hívja fel rá a figyelmet a Regino-tanulmányában.⁵⁸ A vértől megrészegült kard képe már az Ószövetségben is előfordul Jeremiás egyik fenyegető jóvendülésében, Izajás könyvében pedig az Édomra váró ítéletnél olvashatjuk:

⁵³ „A magyarok gyorsan üldözőbe véve őket, igen éles és szomjas szablyáikat részegre itatták a kunok véreből. Bizony a kunoknak simára borotvált fejeit, mint a még éretlen tököket, úgy vágták szét kardcsapásaikkal.” (70.) – A Képes Krónikát (KK) Bollók János fordításában közöljük, zárójelben a 2004-ben megjelent fordítás oldalszámaival.

⁵⁴ „Álmos fejedelem és vitézei Kijev városáig üldözték az oroszokat és kunokat, s vitézei úgy aprították a kunok kopaszra nyírt fejét, mint a nyers tököket.” (Veszprémy László fordítása)

⁵⁵ *ifj. Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 322. – Ezt az álláspontot képviseli I. Tóth Zoltán kutatásai nyomán Font Márta is az Anonymusnál olvasható *Ruthenos* népnévvé kapcsolatban. *Font Márta*: Anonymus Ruscia-képének alapjai és forrásértéke. In: A középkor szeretete. Történelmi tanulmányok Sz. Jónás Ilona születésnapjára. Szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp. 1999. 213–215. Továbbá ezt a nézetet fogadja el Veszprémy László is Regino-tanulmányában: *Veszprémy László*: A magyar kalandozások Regino krónikájában és a magyar elbeszélő forrásokban. Hadtörténelmi Közlemények 130. (2017) 781–800.

⁵⁶ *Kovács Sz.*: A kunok története i. m. 224. 625. jegyz.

⁵⁷ *ifj. Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 322.

⁵⁸ *Veszprémy L.*: A magyar kalandozások i. m. 784.

„Quos Hungari celerius persequentes acutissimos <i>gladios</i> suos et sitibundos in sanguinibus Cunorum inebriaverunt.” ⁵⁹ (SRH ² I. 368. – KK 102. caput)	„Dies autem ille Domini Dei exercituum, dies ultionis, ut sumat vindictam de inimicis suis : devorabit <i>gladius</i> , et saturabitur, et <i>inebriabitur sanguine</i> eorum[...]” ⁶⁰ (Jer 46:10)	„Quoniam <i>inebriatus</i> est in caelo <i>gladius</i> meus; ecce super Idumaeam descendet, et super populum interfectionis meae, ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrasatus est adipe, de sanguine agnorum et hircorum, de <i>sanguine</i> medullatorum arietum[...]” ⁶¹ (Iz 34:5-6.)
---	---	--

Emellett a középkorban is nagy népszerűségnek örvend: megtalálható többek között Josephus Flavius *A zsidó háború* (*De Bello Judaico, sive Judaicae Historiae de Exidio*) című művének Hégeszziposz nevén fennmaradt latin fordításában⁶² vagy Párizsi Máté műveiben,⁶³ de később latin krónikájában használja például a szentföldi történetíró, Türoszi Vilmos is.⁶⁴ Többször feltűnik emellett a Magyarországot ért mongol invázióról legátfogóbban és legteljesebben beszámoló, itáliai származású Rogerius *Siralmas ének* (*Carmen miserabile*) című kortárs művében is. Utóbbi szöveghely azért is érdekes, mert – ahogy a Rogerius munkásságával legtöbbet foglalkozó Almási Tibor is megjegyezte – Rogerius alkotása „nem gyakorolt érdemleges hatást középkori történeti irodalmunkra. [...] Rogeriustól nemcsak hogy szöveget nem vesznek át, de tematikus érintkezések is alig vethetők fel közléseivel, és ahogyan nincsenek megállapításait kiaknázó utalások gondolataira, ugyanúgy még említetlenül sem vitatkozik senki sem az ő véleményével”.⁶⁵ Jelen munka szempontjából fontos részletek a következők:

Et cum inquirerem, quid hoc esset, responsum est, quod ipsi una nocte dimissas omnes et singulas villas circumdantes cruorea *inebriaverunt gladios in sanguine occisorum* ita.⁶⁶

⁵⁹ „A magyarok gyorsan üldözöbe véve őket, igen éles és szomjas szablyáikat részegre itatták a kunok véreből.” (KK 70.)

⁶⁰ „Ám ez a nap Istennek, az Úrnak napja; a bosszúnak a napja, hogy bosszút álljon ellenségein; kardja megemésztí őket és jóllakik, megrészegül véruktól.” A bibliai idézetek magyar fordításait a Szent István Társulat gondozásában 1930-ban megjelent öt kötetes fordításból idézzük Veszprémy László és Szovák Kornél útmutatásai szerint. (KK 138.)

⁶¹ „Mert kardom megittasodott az égben. Néézétek, hogy lesújt Edomra, a népre, amelyet pusztulásra szántam. Az Úr kardja jóllakik vérel, s meghízik a hájon, a bárányok és kosok vérén, a bakok veséjének kövérén.”

⁶² *Pseudo-Hegesippus*: Hegesippi qui dicitur historiae libri V. Ed. V[incentz]o Usanni. (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 66.) Vienna 1932. 252.

⁶³ *Mattheus Parisiensis*: Historia Anglorum III. Ed. Sir F[rederic] Madden. (Rolls series) London 1866–1869. 408.

⁶⁴ *Guillelmus de Tyro*: Chronicon. Ed. R. B. C. Huygens. (Corpus Christianorum, Series Latina, Continuatio Mediaevalis LXIII A) Turnhout 1986. 6.

⁶⁵ *Almási Tibor*: Egy rogeriusi motívumegyezés értelmezési lehetőségei. In: Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére. Szerk. Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Bp. 2009. 11.

⁶⁶ SRH² II. 582. – Rogerius 36. caput „És amikor kérdezősködtem, hogy ez mit jelentsen, azt felelték, hogy az általuk elhagyott összes falvakat egyetlen éjszaka körülvették, vérel részegítették meg kardjait a legyilkoltak véreből.” (Horváth János fordítása)

Ibi *inebriaverunt gladios suos in sanguine* et ex calore, quem conceperant contra eos, vivos assabant homines sicut porcos.⁶⁷

A 36. fejezetben Rogerius arról ír, hogyan veti alá magát a tatárrá lett magyaroknak,⁶⁸ míg a 39. fejezet Esztergom ostromát beszéli el. Rogeriusnál a tatár támadók mellett megjelennek az 1241-re meghódított kunok is, és Anonymushoz hasonlóan a *Comanus/Coman* alakot használja. Említésre érdemes továbbá az, hogy nemcsak a vértől megrészegült kardok, hanem a szomjas kardok motívuma is jelen van Rogerius munkájában:

„Tartari vero retris post omnes stantes ridebant de casu et ruina illorum et retrocedentes a pugna suorum dabant quamplurimos *voragini gladiatorum* ita, quod ipsi diebus et noctibus pugnantibus per unam septimanam et fossatis impletis ceperunt villam.”⁶⁹

„Tunc incepimus cogitare, ut interpretes referebant, quod nobis Hungariám exeuntibus dabant (sic) nos omnes *voragini gladiatorum*.”⁷⁰

Mivel Rogerius és a krónikaszerkesztmény viszonyát tudomásom szerint egyelőre még senki nem vizsgálta, és mert e kifejezések univerziális, latin nyelvű irodalmi kulturális eredetét feltételezhetjük, Kristó Gyulához hasonlóan ismét megerősíthetjük, hogy Rogerius korának művelt és képzett egyházi személye volt, aki vélhetően a krónikaszerkesztőhöz hasonlóan tudatosan alkalmazta ezeket a kifejezéseket.⁷¹ A bibliai használat egyértelműen az Úr kardjára vonatkozik, amely bosszúállóként lesújt azokra, akik elhagyták Istenüket. A keresztény szövegekben ez úgy hagyományozódik át, hogy Isten harcosai egyértelműen a pogányok vértől részegítik meg kardjaikat. Ezt a narratívát alkalmazza a krónikaszerzőnk, amikor a magyar harcosok a kunok véreből táplálják kardjaikat. Rogerius azonban megfordítja ezt a keresztény értelmezést, és esetében a pogány tatárok itatják meg „szomjas kardjaikat” a keresztény magyarok vérével.

⁶⁷ SRH² II. 585. – Rogerius 39. caput „Megrészegítették kardjukat a vérel és a védők elleni izzó haragjukban elevenen sütöttek meg embereket, mint a malacokat.” (Horváth János fordítása)

⁶⁸ A 35–36. fejezetek kronológiai viszonyairól lásd *ifj. Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 250–254.

⁶⁹ SRH² II. 582. – Rogerius 37. caput „A tatárok pedig a hátuk mögött meghúzódnak nevettek pusztulásukon és romlásukon, és azokat, akik az övéikkel való harcból visszavonultak, legtöbbször vérszomjas kardjukkal megölték, úgyhogy ezek egy hétig éjjel-nappal harcolva és a várakokat betemetve, elfoglalták a falut.” (Horváth János fordítása)

⁷⁰ SRH² II. 585. – Rogerius 40. caput „Kezdtünk attól tartani – és a tolmácsok is ezt beszélték –, hogy amikor kimegyünk Magyarországból, mindnyájunkat vérszomjas kardjukra hánynak.” (Horváth János fordítása)

⁷¹ Rogerius magyar kiadásának utószavában: 461–462.

Sima kövek és az agyagedények

A 105. fejezet (a 104. és 107. fejezet közti részekkel egyetemben) azt beszéli el, hogyan került először a Magyar Királyság uralma alá Nándorfehérvár vára.⁷² Az ostromeseményekben feltűnő lovagszereplőkről számtalan értekezés született már. Foglalkoztak Vid ispán szerepével a király és a herceg közti konfliktusban,⁷³ vizsgálták Bátor Opos karakterét is,⁷⁴ azonban a soproni csapatok sikere és vezetőjük hőstette, azaz Jan ispán lovagias alakja kevés figyelmet kapott. A krónikás tudósítása szerint a soproni ispán egymaga úgy tört össze több ezer besenyőt, mint „élesre csiszolt kő az agyagedényeket”.⁷⁵

Mindössze ifj. Horváth János jegyzi meg munkájában, hogy az ispán tettet magasztaló hasonlat „primitív életformára mutató, tehát népi eredetű” lehet.⁷⁶ E részletet azért is érdemes behatóbban tanulmányozni, mert Jan történeti alakját egyöntetűen e szöveghely nyomán rajzolja meg a szakirodalom. E forráshely alapján veszi fel archontológiájába Zsoldos Attila,⁷⁷ ezek alapján hivatkozik rá a vármegye-szervezés,⁷⁸ a közigazgatás felépítése,⁷⁹ valamint a korai magyar hadszervezés⁸⁰ kapcsán a korszakkal foglalkozó történészek java is. Feltételezésem szerint a krónikaszerkesztmény 105. fejezete motívumkészlésében és lexikai kifejezéseiben nagyban támaszkodik az Ószövetségben olvasható Dávid és Góliát-történetre.⁸¹ A zsidó pásztorfiú és a filiszteus óriás közti párharc közkedvelt forrása a 14. századi krónikakompozíció egyes fejezeteinek. Szent István felövezése kapcsán Veszprémy László⁸² hívja fel figyelmünket számos érintkezésre, míg Bagi Dániel⁸³ Béla király és a pomerán vitéz harcában fedezi

⁷² SRH² I. 370–371.

⁷³ *Bollók J.*: Die Gesta regis i. m.

⁷⁴ *Kristó Gyula*: XI–XII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. *Ethnographia* 83. (1972) 61–63.; *Veszprémy László*: Páncél és páncélosok említései a krónikákban és oklevelekben. *Hadtörténelmi Közlemények* 108. (1995) 4–5.

⁷⁵ SRH² I. 371. – KK. 105. caput

⁷⁶ *ifj. Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 323.

⁷⁷ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (*História Könyvtár – Kronológiák, adattárak* 11.) Bp. 2011. 196.

⁷⁸ Helytörténeti szemszögből vizsgálja: *Belitzky János*: Sopron vármegye története. Bp. 1938. 272.; *Mollay Károly*: Sopron a középkor végén. *Soproni Szemle* 10. (1956) 42.; *Gömöri János*: Castrum Sopron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Sopron 2002. 103–104.

⁷⁹ Országos kontextusba helyezi: *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Bp. 1988. 268–273.

⁸⁰ *Kristó Gy.*: Az Árpád-kor háborúi i. m. 190.; *Veszprémy László*: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratái. Bp. 2008. 9.

⁸¹ 1Sám 17.

⁸² *Veszprémy László*: Szent István felövezéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 102. (1989) 11.

⁸³ *Bagi Dániel*: Béla és a pomerán. *Megjegyzések a 14. századi krónikakompozíció 79. fejezetéhez*. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 298.

fel a történetből eredeztethető párbajok istenítélet-jellegét. A Dávid-történet a középkorban is népszerű volt: a pásztorfiúból lett király alakja bekerült a lovagi ideálokat megtestesítő „kilenc hős/vitéz” csarnokába.⁸⁴ Az izraeliták harca a filiszteusokkal a 12. századra a kereszténység és a pogányok közti harc szimbólumává is vált, mégpedig olyannyira, hogy IV. Ottó német király, majd német-római császár 1198-ban készült német királyi (birodalmi) kardjának markolatán a 143. zoltár kezdősorai olvashatók: „Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad praelium, et digitos meos ad bellum.”⁸⁵ A Dávid és Góliát harcáról szóló bibliai ének használata a kereszties háborúk időszakától kezdve terjed el és válik közismertté.⁸⁶

A 105. caput elbeszélése és az ószövetségi történet számos tartalmi motívumegyezést tartalmaz: azon túl, hogy a besenyők rajtaütésszerű támadása az ostromot vívó magyar hadakat nem éri váratlanul, és egymással szemben felsorakozva ütköznek meg a felek, ilyennek tekinthető a legyőzöttek fejének levágása és a foglyok bemutatása:

<p>„[...] et stetit super Philisthaeum, et tulit gladium ejus, et eduxit eum de vagina sua: et interfecit eum, praeciditque caput ejus. Videntes autem Philistiim quod mortuus esset fortissimus eorum, fugerunt. Et consurgentes viri Israel et Juda vociferati sunt, et persecuti sunt Philisthaeos usque dum venirent in vallem, et usque ad portas Accaron, cecideruntque vulnerati de Philistiim in via Saraim, et usque ad Geth, et usque ad Accaron. Et revertentes filii Israel postquam persecuti fuerant Philisthaeos, invaserunt castra eorum. Assumens autem David <i>caput Philisthaei</i>, attulit illud in Jerusalem: arma vero ejus posuit in tabernaculo suo.” (1Sám 17:51–54)⁸⁷</p>	<p>„[...] Hungari presentare captos Bissenos et <i>capita interfectorum</i> et equos et supellectilia que in quarta feria a mane usque ad inclinationem meridiei plene perficere non poterunt.”⁸⁸ (SRH²I. 371. – KK 105. caput)</p>
--	---

Szintén közös motívumnak tekinthető az áldozatok számának hangsúlyozása, valamint az, hogy az uralkodók mindkét történetben háttérbe szorulnak, passzív

⁸⁴ *Johan Huizinga*: A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században. Bp. 1979. 70.

⁸⁵ „Áldott legyen az Úr, az én sziklám! Ő tanította a kezemet harcra, az ujjaimat viadalra.” – A birodalmi kard jelenleg a bécsi Hofburgban található, digitalizált felvételei a bécsi Szépművészeti Múzeum weboldalán elérhetőek: <https://bit.ly/2CYOxxW> (letöltés 2020. jan. 29.)

⁸⁶ Részletesen lásd *Jürgen Petersohn*: Über monarchische Insignien und ihre Funktion im mittelalterlichen Reich. (Historische Zeitschrift, Band 266.) 1998. 47–96.

⁸⁷ „Dávid akkor odaszaladt, rálépett a filiszteusra, a kardja után nyúlt, kirántotta hüvelyéből és megölte: levágta a fejét. Amikor a filiszteusok látták, hogy bajnokuk halott, megfutamodtak. Izrael és Júda férfiai azonban a nyomukba eredtek, és csatakiáltást hallatva egészen Gátig és Ekron kapuiig üldözték őket, úgyhogy a filiszteusok holttestei Saarajimtól egészen Gátig és Ekronig ellepték az utat. Aztán Izrael fiai visszatértek a filiszteusok üldözéséből és kifosztották táborukat. A filiszteus fejét Dávid magával vitte Jeruzsálembe, a fegyvereit azonban otthagya a sátorában.”

⁸⁸ „Elkezdtek bemutatni a besenyő foglyokat, a leöldösöttek fejét, a lovakat és a felszereléseket, s ezzel a művelettel szerdán reggeltől egészen délidőig sem tudtak végezni teljesen.”

szereplői az eseményeknek, jelenlétük kizárólag a győzelmek utáni adományozás aktusára korlátozódik.⁸⁹

<p>„Et dixit unus quispiam de Israel: Num vidistis virum hunc, qui ascendit? ad exprobrandum enim Israeli ascendit. <i>Virum ergo, qui percusserit eum, ditabit rex divitiis magnis, et filiam suam dabit ei, et domum patris ejus faciet absque tributo in Israel.</i>”⁹⁰ (1Sám 17:25) „Et praecinebant mulieres ludentes, atque dicentes: <i>Per-cussit Saul mille, et David decem millia.</i>”⁹¹ (1Sám 18:7)</p>	<p>„Rex igitur et dux eidem militi Ian <i>munera regalia condignasque grates regia liberalitate contulerunt</i>, eo quod ipse <i>multa milia Bissenorum</i> tamquam lapis limpidissimus vasa fictilia contrivisset priusquam rex et dux cum exercitu suo de gentaculis (sic!) capita levassent.”⁹² (SRH² I. 371. – KK 105. caput)</p>
--	---

A 105. caputban már a kritikai kiadás szerkesztője is felfedez egy biblikus eredetű szóképet. Az „in ore gladii” kifejezés egyértelműen innen eredeztethető, megtalálható például a Kivonulás könyvének 17. fejezetében, ahol Józsué az amalekitákat és hadi népüket „hányja kardélre”.⁹³ Legutóbb Kristó Gyula hívta fel a figyelmet rá, hogy a kifejezés több egyéb szöveghelyen is feltűnik a krónikaszerkesztményben.⁹⁴ A másik biblikus eredetű szókép a Jan kapcsán alkalmazott hasonlat: „Rex igitur et dux eidem militi Ian munera regalia condignasque grates regia liberalitate contulerunt, eo quod ipse multa milia Bissenorum *tamquam lapis limpidissimus vasa fictilia contrivisset.*”⁹⁵ A hasonlatot eltérő formában ültették át magyar nyelvre a kutatók. Belitzky János 1938-as művében Jan cselekedetét így fordítja: „összezúzta [...] mint a drágakő a cserépet”.⁹⁶ Bellus Ibolya interpretációjában az ispán „úgy törte szét [a besenyőket], mint finoman csiszolt kő a cserépedényt”.⁹⁷ Mindkét fordítás torzít, ugyanis a vasa fictilia kifejezés többes számú szóalakként szerepel a műben, ráadásul Belitzky esetében a drágakő szó használata sem indokolt. A hasonlatot Kristó Gyula, valamint Bollók János adja vissza szöveghűen: „mint élesre csiszolt kő az agyagedényeket/cserépedényeket”.⁹⁸ Szándékosan hagytam a végére ifj. Horváth János

⁸⁹ Dávid Saul lányának kezét nyeri el, Jan „királyi adománya” ezzel szemben vélhetőleg a mai Győr–Moson–Sopron megyei Iván község lehetett. *Belitzky J.*: Sopron vármegye i. m.

⁹⁰ „Izrael fiai közül az egyik így szólt: „Láttátok azt az embert, aki ott előlépett? Azért jött, hogy Izraelt kihívja párviadalra. Aki legyőzi, azt a király elhalmozza gazdagsággal, hozzáadja a lányát, atyja házáat meg fölmenti az adó alól Izraelben.”

⁹¹ „És a táncoló asszonyok így énekeltek: »Saul legyőzte ezreit, Dávid meg tízezreit.«.”

⁹² A király és a herceg ezért ennek a Jan vitéznek *királyhoz méltó ajándékokat és királyi bőkezűséggel méltó hálat adtak, mivel sok ezer besenyőt* úgy tört össze, mint élesre csiszolt kő az agyagedényeket, mielőtt még a király és a herceg hadseregükkel együtt a reggelitől fölkeltek volna.

⁹³ Kiv 17:13 – „Fugavitque Josue Amalec, et populum ejus in ore gladii.”

⁹⁴ *Kristó Gy.*: A történeti irodalom i. m. 66.

⁹⁵ SRH² I. 371.

⁹⁶ *Belitzky J.*: Sopron i. m. 273.

⁹⁷ Bellus Ibolya Képes Krónika-fordítása: Képes Krónika. Ford. Bellus Ibolya. Bp. 1983. 88.

⁹⁸ Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1999. 383.; KK 71.

fordítását: „mint a pataki kő a törekeny agyagedényeket”.⁹⁹ Szembeötlőnek tartom, hogy a Krónika szövege semmilyen utalást nem tartalmaz a kövek származási helyére, vagyis nem említi, hogy folyami kavicsokról lenne szó. Horváth interpretációjában a hasonlat népi eredetű, primitív életformára utaló szókép, az orális jokulátorepika terméke. A kövek származási helyét megjelölő fordítás azonban segít megtalálni a kifejezés eredetét. A bibliai, antik és középkori irodalmi alkotásokban ugyanis a „lapis limpidissimus”, azaz a csiszolt kő kifejezés kizárólag a korábban hivatkozott dávidi történet kontextusában fordul elő. Az 1Kir 17,40-ben így: „et elegit sibi quinque limpidissimos lapides de torrente”. Dávid öt csiszolt *folyami* követ helyez táskájába, majd a történet folytatásában egyet helyez parittyájába és ezzel teríti le Góliátot. Metaforikusan a sima kő a pázstorfiút jelenti, így a kifejezéssel a krónikaíró párhuzamba állítja Dávidot az ispánnal. Az agyag és az agyagedények szimbolikája a Bibliában két részre különíthető el: egyfelől a földből származó anyagként több helyen az értéktelenség és a mulandóság szimbóluma.¹⁰⁰ Másrészt azonban az agyagedények széttörése a büntetés és az isteni ítélet képeként is megjelennek. Álláspontom szerint a 105. caput hasonlatának megértéséhez is a 2. zoltár szövegparhuzamára kell irányítani a figyelmünket:

„Dominus dixit ad me: Filius meus es tu; ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae. Reges eos in virga ferrea, *et tamquam vas figuli confringes eos*. Et nunc, reges, intelligite; erudimini, qui iudicatis terram.”¹⁰¹

A zoltár az úgynevezett király-zoltárok csoportjába tartozik, ezekben az énekekben nem a király tetteinek és jellemének magasztalása áll a középpontban, hanem az a méltóság és az a felelősség, amivel Isten ruházza fel őt.¹⁰² A Sionon felkent Dávid király, az isteni harcossal vasvesszővel törheti szét az ellene, azaz Isten ellen lázadó „pogányokat”, úgy, mint valami cserépedényt. Ahogy arra az értelmezők közül többen felhívták már a figyelmet, ezt nemcsak hasonlatnak kell tekintenünk – a kijelentésnek megvan a királyideológiában a maga konkrét *Sitz im Lebenje*. Az ókori Egyiptomban a fáraó ellenségeinek nevét agyagfigurákra írták

⁹⁹ *íff.* Horváth J.: Árpád-kori latin i. m. 323.

¹⁰⁰ További értelmezését lásd *Arend Remmers: A Biblia képei és szimbólumai*. Bp. 2005. 10.

¹⁰¹ „Az Úr végzését hirdetem; Ő így szólt hozzám: »A Fiam vagy, ma adtam neked életet. Kérd tőlem, és örökségül adom neked a népeket, birtokodul a föld határait. *Vasvesszővel verheted őket, és mint a cserépedényt, összetörheted.*« Nos, királyok, térjetelek észre, föld urai, hadd intselek benneteket!”

¹⁰² *Dér Katalin: A zoltárok misztériuma*. Bp. 2015. 158–167.

fel, s ezeket az alkotásokat az uralkodó beiktatásakor jelképesen összetörte – ezáltal mágikus módon ellenségeinek erejét is megsemmisítette.¹⁰³

A két kard

A Krónika 110. fejezete már az után játszódik, hogy Géza herceg és Salamon összekülönböztek Nándorféhvár ostroma után a zsákmány felosztásakor.¹⁰⁴ Az ütközet után ugyanis a bizánciak nem a királynak, hanem Géza hercegnek adták meg magukat. Makk Ferenc korábbi tézise szerint Salamon végül ezért döntött úgy, hogy csupán egyetlen zsákmányrészt ad a hercegnek.¹⁰⁵ Bagi Dániel legújabb felvetése szerint azonban elképzelhető az is, hogy a szövegromlások miatt Géza ténylegesen nem egyetlen önálló zsákmányrészt, hanem a vitézekkel *közös* részt kapott, azaz „lefokozásra került”. Eszerint az uralkodó alávettette testvérét, és ez lett a konfliktus forrása. A 110. caputban ezután arról olvashatunk, hogy Géza – Salamon engedélye nélkül – elengedi a görög foglyokat a császár kérésére. Vid ispán tovább szítja az uralkodót testvére ellen, az alábbiakat mondva:

„[...] *sicut duo gladii acuti in eadem vagina contineri non possunt, sic nec vos in eadem regno conregnare potestis.*”¹⁰⁶

Az ispán sikert ért el: az idézett részlet után olvashatjuk a krónikaíró azon megjegyzését, hogy a király „mérgezett szavai révén sárkánnyá vált”.¹⁰⁷ Ifj. Horváth János a fenti hasonlatot szintén „népies eredetűnek” véli.¹⁰⁸

A hercegség intézményével foglalkozó elbeszélő források megfogalmazása az új kutatási eredmények szerint nagyrészt a Biblia nyelvezetén alapul. Bagi Dániel részletesen elemzi, hogy a „gesztaszerkesztmény” 88. fejezetében olvasható *divisio regni* fogalma hogyan hagyományozódik Lukács evangéliumának 11. fejezetétől

¹⁰³ *Kustár Zoltán*: A Zsoltárok könyve válogatott fejezeteinek magyarázata (Zsolt 2, 8, 22, 30, 79). Debrecen 2016. 21.

¹⁰⁴ *Bagi D.*: *Divisio regni* i. m. 225.

¹⁰⁵ *Makk Ferenc*: Salamon és I. Géza viszállya. In: Makk Ferenc: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről. Szeged 1998. 152–153.

¹⁰⁶ SRH² I. 376. „[...] *Jamiként két éles kard nem tartható ugyanabban a hüvelyben, ugyanúgy ti sem uralkodhattok együtt ugyanabban az országban.*” (74.)

¹⁰⁷ „*rex...tragefactus.*” Nem ismert szó, Bollók János magyarázata szerint a német Drache (sárkány) és a latin factus (lett, vált) összetétele. Jankovits László szerint strages (‘vereség, leverés’) és a fio vagy facio (‘lesz, válik valamivé’) latin szavakból áll össze. *Bollók J.*: Die Gesta regis i. m., valamint *Jankovits László*: Tragefactus. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, LX, a főszerkesztő, Kőszeghy Péter LX. születésnapjára. Szerk. Bartók István et al. Bp. 2011. 270–271.

¹⁰⁸ *ifj. Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 322.

egészen a középkorig.¹⁰⁹ Véleményem szerint Vid megszólása szintén ebbe a hagyományba illeszkedik. A Bibliából eredő középkori képzeletvilág egyik fontos eleme az úgynevezett *két kard-elmélet*.¹¹⁰ I. Szent Geláz (Gelasius) pápa fogalmazta meg Lukács evangéliumának 22. fejezete alapján: „At illi dixerunt: *Domine, ecce duo gladii hic*. At ille dixit eis: Satis est.”¹¹¹ I. Anastasius bizánci császárhoz írott levelében így fejt ki hatalommegosztási nézeteit:

„Duo quippe sunt, imperator auguste, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacra pontificum, et regalis potestas.”¹¹²

A két kard elmélete komoly problémákat okozott a világi hatalomgyakorlás kérdéseiben, mely végül az investitúraharcokban öltött testet. IV. Henrik császár VII. Gergely pápával szemben éppen az elmélettel bizonyította azt, hogy világi hatalma egyenrangú a pápáéval.¹¹³ A világi hatalommegosztás egyik allegóriájaként a két kard a keresztény kultúrkörben csakis így értelmezhető, feltételezhetjük tehát, hogy krónikaszerkesztőnk is azért adja Vid ispán szájába e szavakat, hogy a vajt fülű olvasóközönség felfigyeljen a hatalommegosztás kérdésében rejlő problematikára. Érdekes azonban, hogy a bevett egyházi–világi ellentétre használt kép ez esetben a világi–világi hatalommegosztás szimbólumaként tűnik fel, és krónikaszerzőnk vélhetően tudatosan helyezi ilyen magasságokba a két rokon szembenállását.

Kegyetlen halál, csengő kardok, a halál pohara és a kaszabolás

A Képes Krónika 121. fejezete a Salamon király és a hercegek közti konfliktus csúcspontját, a mogyoródi csatát beszéli el. Salamon – főemberei, elsősorban Vid ispán biztatására – átkelt a Tiszán és Pest mellett 1074. március 14-én harcba bocsátkozott a hercegekkel. Géza és László a cseh csapatokkal kiegészülve tönkretverte Salamon magyar és német harcosokból álló seregét.

A fejezet a krónika legköltőibb részei közé tartozik: számos szókép és fordulat mellett antik és bibliai reminiscenciák és szövegkapcsolatok sokaságát

¹⁰⁹ *Bagi D.*: Divisio regni i. m. 16–18.

¹¹⁰ *Jacques Le Goff*: Középkori hősök és csodák. Bp. 2012. 11.

¹¹¹ „Uram – mondták –, nézd, van itt két kard!» Erre csak annyit mondott: »Elég. «”

¹¹² Epistola sancti Gelasii episcopi ad Anastasium imperatorem. *Hugo Rahner*: Kirche und Staat im frühen Christentum. München 1961. 256. Idézi: „Két dolog van, dicsőséges császár, ami elsősorban kormányozza ezt a világot: a főpapok megszentelt tekintélye és a királyi hatalom.” – (Nemerkenyi Előd fordítása). *Canning, J.*: A középkori i. m. 61.

¹¹³ Elsősorban *Ernst H. Kantorowicz*: The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology. Princeton 1957. Magyarul lásd *Katus László*: Európa története a középkorban. Pécs 2014. 52–55.

fedezhetjük fel benne. Ilyennek tekinthető, hogy a hajnali ütközetet egy ködfelhő akadályozza meg, hasonlóan az 1044-es ménfői csata leírásához:

<p>„Tradunt autema Teutonici, quod cum ad prelium appropinquassent, cum celesti signo nebula tenuis apparuit, tur boque vehemens divinitus incitatus terribilem pulverem obtutibus ingessi te Ungarorum[...]”¹¹⁴ (SRH² I. 331. – KK 76. caput)</p>	<p>„[...]et lucescete quinta feria volebant preliari, sed densissima obscuritas supervenientis nebule eos impedit[...].”¹¹⁵ (SRH² I. 390. – KK. 121. caput)</p>
--	---

A ködfelhő képét Veszprémy László a legújabb magyar fordítás jegyzeteinek elkészítésekor biblikus eredetűnek tartja, és Illés történetével,¹¹⁶ valamint Szofóniás könyvének egyik szöveghelyével hozza kapcsolatba.¹¹⁷ Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a kifejezést az Altaichi Évkönyv 1044-es tudósítása is tartalmazza, így vélhetően közvetlen forrása a német annales lehetett.¹¹⁸ Bollók János emellett szimbolikusnak tekinti azt, amikor László buzdító beszéde közben lándzsájára egy hófehér menyét szalad fel.¹¹⁹ A sorsdöntő ütközetben lándzsára telepedő állat mintáját Bollók János Paulus Diaconus főművében, a *Historia Langobardorum*ban fedezi fel. Bollók értelmezésében a menyét jó előjelenként tűnik fel a történetben, s felidézi Sevillai Szent Izidor azon elképzelését, hogy a menyét a sárkánykígyó (*basiliscus*) legyőzője.

Bollók magyarázatában tehát a sárkánnyá vált (tragefactus¹²⁰) Salamon ellen harcba induló László számára a menyét szerencsés előjelenként, *visioként* értelmezhető, és előrevetíti a herceg számára a csata sikeres végkimenetelét. A történet folytatásában az ütközet előtt Géza és László jelvényt és zászlót cserélnek: így Salamon óvatlanul azt gondolja, hogy a Kemejnél már megtépázott sereget támadja. Mire felismeri Lászlót, addigra Géza csapatai már bekerítik őt. Ekkor olvashatjuk a fejezet számunkra legfontosabb és képekkel legsűrűbben díszített részletét:

„Milites autem Ladizlai agmina Salamonis, *tamquam in cortinis retro respicientia*, terribili tinnitu gladiatorum sauciata in *morte conclusit crudeli*. Sed ex transverso

¹¹⁴ „A németek viszont azt mondják [utalás az Altaichi évkönyvekre – K. P.], hogy amikor a csatahelyhez közeledtek, égi jelként, egy vékonyka ködfelhő jelent meg, és az Isten akaratából heves szélvihar kerekedett.” (51.)

¹¹⁵ „[...]de egy fölējük húzódo ködfelhő roppant sűrű homálya ebben megakadályozta őket.” (79.)

¹¹⁶ 1Kir 17:43–46

¹¹⁷ Szof 1:15–18

¹¹⁸ Lásd Az államalapítás korának írott forrásai i. m. 250–255.

¹¹⁹ *Bollók János: Tiersymbolik als literarische Stilmittel. Acta Antiqua Hungariae 41. (2001) 193–198.*

¹²⁰ Lásd 109. jegyz.

milites Geyses *pocula dire mortis* eisdem propinarunt. Ceduntur Theutonici, fugiunt Latini, locumque fuge non inveniunt et cadunt ante Hungaros ut *boves in macello*.¹²¹

Ifj. Horváth János a részletben olvasható mindhárom mondatban népies elemet vél felfedezni: ilyennek tartja a katlanban pillogó és a halál poharát hozó katonákat, valamint a kaszabolás ökörmészárláshoz hasonlított folyamatát is.¹²² Az első mondatban, ahogy már az első kritikai kiadás és a legutóbbi angol–latin kétnyelvű kiadás is jelzi, a „kegyetlen halálba küldték” kifejezéssel találkozhatunk, mely a 77. zsolttárral hozható párhuzamba.¹²³ Emellett érdemes áttekintenünk a „csengő kardok” szerkezet párhuzamos szöveghelyeit is, ugyanis fontos kapcsolódási pontokat találhatunk Párizsi Máté munkáival. Richard Vaughan, a 13. századi bencés történetíró monográfiája vette észre 1957-ben publikált munkájában, hogy Párizsi Máté visszatérő szófordulatokat, kifejezéseket használ az ütközetek leírásához.¹²⁴ Vaughan felfedezte, hogy az addig ismeretlen szerző keze nyomán keletkezett *Vitae Offarum*-ban is hasonló kifejezések jelentek meg, így – többek között – ez is érvként szolgál számára, hogy a mű szerzője azonos lehet a bencés szerzetessel:

<p><i>Historia Anglorum</i> „Incipit igitur jam conflictus, extrahuntur <i>gladii sanguine</i> hinc indeque <i>inebriandi</i>, resonabant aeneae cassides malleis ferreis. [...] Fragar hastarum, <i>tinnitus gladiatorum</i>, gemitus percessorum, equorum tumultus compressorum [...]”¹²⁵</p>	<p><i>Chronica Maior</i> „Clamor congregientum bellatorum, gemitus morientium, <i>tinnitus armorum</i>, hinnitus equorum.”¹²⁶</p>	<p><i>Vitae Offarum</i> „[...]tubae cum lituis, et clamor exhortantium, equorum hinnitus, morientium et vulneratorum gemitus, fragor lancearum, <i>gladiatorum tinnitus</i>, ictuum tumultus, aera perturbare videbantur[...]”¹²⁷</p>
--	--	--

Észrevehetjük azt is, hogy nemcsak a „rettentően csengő” kardok tűnnek fel Párizsi Máténál, hanem hasonlóan a magyar krónikaszerkesztmény 102. fejezetéhez, a „vértől megrészegülő” kardok is. A 102. caput példáihoz hasonlóan ismét

¹²¹ SRH² I. 390–391. László vitézei Salamon csapatait, *akik mintegy katlanba zárva pillogtak hátrafelé*, a kegyetlen halálba küldték, megmártva bennük *rettenetesen csengő kardjaikat*. Szemközt viszont Géza katonái köszöntgették rajtuk *a halál iszonyú poharait*. Kaszabolják a németeket, menekülnek az olaszok, de nem lelnek menedékhelyet, és úgy hullanak a magyarok előtt, *mint a vágóhídon az ökrök*. (80.)

¹²² *ifj. Horváth J.*: Árpád-kori latin i. m. 322.

¹²³ Zsolt 77:50 „viam fecit semitae irae suae, non pepercit a morte animabus eorum, et iumenta eorum in morte conclusit” – „Szabad folyást engedett haragjának: nem kímélte őket a haláltól, s állataikat sem a pusztulástól.”

¹²⁴ *Richard Vaughan*: Matthew Paris. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought 6.) Cambridge 1958. 47.

¹²⁵ *Parisiensis, M.*: Historia Anglorum III. i. m. 408.

¹²⁶ *Mattheus Parisiensis*: Chronica maiora I. Ed. Henry Richards Luard. (Rolls series) London 1872–1884. 124.

¹²⁷ *Vitae duorum Offarum sive Offanorum Merciorum regum, coenobii Sancti Albani fundatorum*. Ed. William Wats. London 1640. 961–968 (Offa of Angeln), 969–988 (Offa of Mercia).

említhetjük Türoszi Vilmost, aki krónikájában a keresztes történelem egyik legkiemelkedőbb csatájaként jellemzett antiochiai ostrom leírásakor a keresztény táborra használja a kifejezést.¹²⁸

Összefoglalóan tehát elmondható, a „csengő kardok” és a „vértől megrészegülő” kardok egyaránt feltűnnek a magyar krónikaszerkesztményben, Párizsi Máté munkáiban, valamint Türoszi Vilmosnál is. Ezzel nem azt állítom, hogy közvetlen kapcsolat van a három mű között, hanem éppen ellenkezőleg arra következtethetünk, hogy a szerzők által használt toposzok a keresztény történetírók bevett szófordulatai a keresztény–pogány ütközetek leírásakor.

A következő, szintén nagy hagyománnyal bíró *halál pohara* kifejezés eredetét Szókratész haláláig vezethetjük vissza.¹²⁹ Az antikvitásban szó szerinti értelemben használja a kifejezést Lucanus¹³⁰ és Cicero,¹³¹ mindkettejüknél a méreg általi halál és gyilkosság kontextusában kerül elő. Ez a szó szerinti használat a középkor során is megmarad, például Paulus Diaconus *A longobárdok története* című művében.¹³² A keresztény gondolkodásban metaforikus értelemmel először Szent Ágoston ruházza fel, feltűnik például a pelágiánusok ellen írt iratában,¹³³ de prédikációjában is.¹³⁴

¹²⁸ Patrologiae cursus completus, Series latina. Ed. Jacques-Paul Migne. Paris 1844–1865. 201 331C lib. 5. „Erat autem in castris tantus armorum fragor et *gladiorum tinnitus* et coruscatio, equorum fremitus et populi vociferantis clamor, quod, nisi armorum genus manifestam inter eos preberet differentiam, multos potuisset error indiscretus imminentibus subiecisse periculis aut sinistris casibus exemisse.” „Oly hangos volt a fegyverek csattogatása, a kardok csengése és csillogása, a lovak nyerítése és a kiabáló emberek lármája, hogy ha a harcosok fegyverei nem különböztek volna megjelenésükben, egy fatális félreértés közvetlen veszélybe sodorhatta volna vagy akár véletlenül meg is ölhette volna őket.” (Saját fordítás – K. P.)

¹²⁹ *Platón*: Phaidón. Bev., ford. Szabó Árpád. LXIII Bp. 2005. 509.

¹³⁰ „noxia serpentum est admixto sanguine pestis;|morsu virus habent et fatum dente minantur,| pocula morte carent” *Marcus Annaeus Lucanus*: De Bello Civili sive Pharsalia. Trans. J. D. Duff. (Loeb Classical Library) London. 1962. 550. „[...]igyál habozás nélkül e habokból! A kígyóméreg csak a vízbe vegyülve veszélyes: Csak foga rejt mérget, s harapással gyilkol e féreg; De víze nem mérges!” (Laky Demeter fordítása). *Laky Demeter*: Marcus Annaeus Lucanus Pharsáliája vagyis a polgárháború tíz könyvben. Pest 1867. 239.

¹³¹ „Post fratrem adgressus est: qui sero, iam *exhausto illo poculo mortis*, cum et de suo et de uxoris interitu clamaret testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus.” *Marcus Tullius Cicero*: Pro A. Cluentio Habito oratio Ad Iudices: With English Notes. Ed. Austin Stickney. London 2015. 31. „Ezután bátyja ellen tört, aki, miután *kiürítette a méregpoharat* és saját és felesége pusztulását panaszkolta fel, s meg akarta változtatni a végrendeletét, valamivel később, e szándékának megfogalmazása közben halt meg.” (Nótári Tamás fordítása). *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Ford., jegyz., bev. Nótári Tamás. Szeged 2010.

¹³² Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum in folio rer. Germ., 48., Lib. II, cap. 29, „Ille ubi sensit se *mortis poculum* bibisse, Rosemundam, evaginato super eam gladio, quod reliquum erat bibere coegit.” Amaz, amint megérezte, *hogy a halála poharát* itta ki, Rosamundának kardot szegezve kényszerítette őt, hogy igya ki, ami maradt.” (Gombos F. Albin fordítása). *Paulus Diaconus*: A longobárdok története. Ford., jegyz. Gombos F. Albin. (Historia Langobardorum) Brassó 1901.

¹³³ Contra duas epistulas Pelagianorum lib. 7. cap. 7.

¹³⁴ Augustinus Hipponensis: Sermones 299/E. PL 38 1375

Később Beda Venerabilis is szóképként használta Szent Cuthbertről írott életrajzában.¹³⁵ Az annalsztika képviselői szintén előszeretettel használták: német területen a Quedlinburgi¹³⁶ és a Magdeburgi évkönyvekben¹³⁷ is megjelenik például I. Ottó felesége, Edit (Eadgyth/Ædgyth) 946-os halálakor.¹³⁸ Madzsar Imre figyelt föl rá először, hogy a krónikaszerkesztmény egy másik fejezetében, a Bazarád elleni hadjáratot bemutató részében is olvashatunk a halál poharáról.¹³⁹ Madzsar óvatosan nyilatkozott: „Talán szükségtelen külön kiemelnem, hogy távol állok attól az elhamarkodástól és túlzástól, amely pusztá szövegegyezésekből, egyforma kifejezésekből nyomban azonos szerzőre következtet s megfedelkezik arról, hogy ilyesminek közös forrás (biblia, ars dictandi), utánzás vagy véletlen is lehet az oka. Ilyen pl., hogy a mogyoródi csata leírásában »pocula dirae mortis eisdem propinarunt«, a Bazarád elleni hadjáratnál (cap. CIII.) »dirae mortis poculum acceperunt« fordul elő stb.»¹⁴⁰ A 14. századi krónikakompozíció e kései fejezeteit legutóbb Somogyi Szilvia vizsgálta részletesen.¹⁴¹ Tanulmányában kimerítően foglalkozik az Anjou-kori folytatás e fejezeteivel és kimutatja, hogy ezen részek is nagyban támaszkodnak a biblikus hasonlatokra, szóképekre.¹⁴² Az említett hadjárat Basarab havasalföldi fejedelem ellen 1330-ban volt, miután a fejedelem elfoglalta a szörényi bányságot. A döntő csatára Posadánál került sor, ahol a négy napos ütközetben végül I. Károly magyar király vereséget szenvedett. A krónikás leírása alapján egy magas hegyektől körülvett szűk völgyben lesből támadták meg a magyar csapatokat. Az elbeszélés szerint a csatában számos magyar világi és egyházi méltóság elesett, maga a király is csak egy alattvalójának önfeláldozása árán menekülhetett meg. A krónikaszerző itt is a halál poharának metaforáját alkalmazza:

„Item Andreas plebanus de Sarus et frater Petrus de ordine Predicatorum, vir honestus, dire *mortis poculum* acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clavos miserabiliter affixerunt.” (209. caput)¹⁴³

¹³⁵ Beda Venerabilis: Vita et miracula sancti Cuthberti. PL 94. 733–790.

¹³⁶ „Edith regina, conctalis magni Ottonis regis, amarum *mortis poculum degustavit* relictis post se duobus liberis Ludolfo et Lutgarde.” „Edit királyné, a Nagy Ottó király felesége, megkóstolta a *halál keserű poharát*, két fiút, Ludolfot és Lutgardot hagyva maga után.” (Saját fordítás – K. P.) – Annales Quedlinburgenses – Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio rer. Germ. 72. 463., illetve Uo. 548.

¹³⁷ Lásd még Annales Magdeburgenses – Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio 16., 154., 166., 168.

¹³⁸ Annales Magdeburgenses – Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio 16. 144.

¹³⁹ KK. 209. caput

¹⁴⁰ *Madzsar Imre*: A II. Géza korabeli Névtelen. In: Értkezések a Történeti Tudományok köréből. Szerk. Fejérpataky László. 24. kötet 11. szám. Bp. 1926. 8. 4. jegyz.

¹⁴¹ *Somogyi Sz.*: A XIV. századi krónikakompozíció i. m.

¹⁴² Uo. 257–258.

¹⁴³ SRH²I. 499. „Elesett [...]továbbá, András, sárosi plébános, és a domokos rendbeli Péter barát, ez a becsületes férfiú, szintén kiitták a *halál keserű poharát*, mert agyvelejükbe kegyetlenül faszegeket ütöttek.” (130)

A 14. századi krónikakompozíció Anjou-kori folytatásai közül fontos forrás a Névtelen szerző gesztája Nagy Lajosról. A Dubnici Krónikában fennmaradt krónikarészlet I. Lajos király tetteit meséli el 1345–1355 között.¹⁴⁴ 1355-ben az osztrák herceg az ellene fellázadó svábok legyőzésére segítségért folyamodott a királyhoz. A történet szerint Lajos küldött is magyar csapatokat a németek ellen, ezt a részletet pedig a krónikaszerző a 121. fejezetben olvasható kifejezéseket összegyűrva alkotta meg. Az idézet legtöbbet vizsgált része az első írásban fennmaradt magyar káromkodás miatt vált ismertté.¹⁴⁵ A részletes összevetés azonban azt mutatja, hogy nagyban támaszkodik a krónika korábban ismertetett, 121. fejezetben is előkerülő kifejezéseire:

„Cadebant buccati teutonici, sicut *boves in macello*. Erat enim preceptum ungaris ne aliquem eorum caperent, sed *mortis poculo* cunctos teutonicos inebriarent, Porrigebant enim manus suas dicentes: *O lyeber her foh mych nycht thewth mych*. Hungari autem funesto gladio supra eorum capita evibrato amputabant eis manus et caput dicentes: *Wezteg kurwanewfya zaios nemeth, iwttatok werenkewt, ma yzzywk wertheketh*. Et sic eosdem crudeliter occiderunt.”¹⁴⁶

A bosszúból történő vérivás motívuma kapcsán Mátyás Flórián idézte fel először Hérodotosz munkáját.¹⁴⁷ Madzsar Imre intését szemünk előtt tartva azt láthatjuk, hogy az antikvitásban gyökerező *halál pohara* kifejezés a középkori ismertségén túl a magyar krónikaszerzőknek is kedvelt szókapcsolata volt: legalább három különböző szerző is alkalmazta csatajelenetek ábrázolásakor. A Krónika névtelen szerzője a németekkel történő ütközet leírásakor kifejezések szintjén megidézte a mogyoródi ütközetet, ahol szintén a magyarok „kaszabolták a németeket ökrök módjára”. Míg a korábbi hasonlatoknál egyértelműen a keresztény–pogány szembenállás hangsúlyozása figyelhető meg, a *halál pohara* kifejezés esetén arra lehetünk figyelmesek, hogy metaforikus értelemben kizárólag keresztény személyekre alkalmazták a szerzők: Szent Cuthbertről, Edit királyné, Salamon és Lajos főemberei, valamint a sváb katonák is mind a keresztény kultúrkörön belül haláloznak el.

¹⁴⁴ A szakirodalom korábban Névtelen minoritaként hivatkozta, amit Kristó Gyula cáfolt: *Kristó Gyula: Magyar historiográfia* i. m. 89–97.

¹⁴⁵ Lásd *Dörmötör Adrienne: Régi magyar nyelvemlékek*, Bp. 2006. 44–45.

¹⁴⁶ Dubn. Kron. Font III. 167. A kérkedő németek lovaikon pusztultak el a magyarok színe előtt, *miként az ökrök a vágóhídon*. Parancsuk volt ugyanis a magyaroknak, hogy senkit se ejtsenek foglyul, hanem minden németet *részegítsenek meg a halál poharából*. Azok pedig karjukat kinyújtva mondták: „Ó, kedves uram, fogj el, ne ölj meg!” A magyarok pedig megforgatva azok feje fölött halált hozó kardjukat, levágták kezüket és fejüket, mondván: „Veszteg kurvanófia szaros német, ittátok vérünket, ma isszuk ti véretekét! Így ölték le őket kegyetlenül.” Névtelen Szerző: Geszta Lajos Királyról. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula Bp. 2000. 63.

¹⁴⁷ *Mátyás Flórián: Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról.* (Értekezések a történettudományok köréből) Bp. 1897. 12.

Összegzés

Tanulmányomban ifj. Horváth János állításaiából kiindulva a 14. századi krónikakompozíció tizenkét hasonlatát elemeztem. A nem tárgyalt kifejezések közül kettőnek már ismert volt a bibliai kontextusa, melyek középkori recepcióját érdemes lesz a későbbiekben feltárni. Két hasonlat kapcsán nem tudtam szövegpárhuzamokat kimutatni, ezek esetében további vizsgálatok szükségesek. A részletesen is elemzett szóképek, amellett, hogy egyértelműen az antik–biblikus kulturális hagyomány szókincsébe illeszkednek, kiemelten harci cselekményekhez kötődnek. Ezekben belül is el tudunk különíteni olyan képeket, melyek főleg a keresztény–pogány szembenállást hangsúlyozzák. Véleményem szerint krónikaszerzőink forrását elsősorban tehát nem a népies eredetű jokulátorepika homályában kell keresnünk, hanem a biblikus-liturgikus nyelvi rétegeket kell a szövegben felfejtenünk. Ifj. Horváth János azon irodalomtörténeti eredményeit, amelyek a krónikában a szóbeliség nyomaira mutattak rá (például a visszatérő epitheton ornansokra vagy az elbeszélésben megjelenő szimmetriákra hivatkozva), nem vonom kétségbe, azt az érvet azonban, hogy a hasonlatok is valamiféle szerkesztett orális epikából táplálkoznának, a fenti vizsgálatok alapján el kell vetnünk. Bízom benne, hogy a Salamon és a hercegek történetét elbeszélő, *Gesta Ladislai regis* néven emlegetett és sokat vizsgált krónikarészletet értelmezve sikerült annak önálló irodalmi értékét megerősítő szempontokat felsorakoztatnom.

BIBLICAL METAPHORS IN THE *GESTA LADISLAI REGIS*

By Péter B. Kovács

SUMMARY

One of the most important narrative sources of medieval Hungarian Latin literature is the fourteenth-century chronicle compilation known as the *Illuminated Chronicle* after one of its codices. This was made up of the works of several – partly already known – authors, its oldest textual layer being the so-called ancient gesta or ancient chronicle. The dating of these early texts has given ample work to generations of Hungarian medievalists over the past centuries. The present paper undertakes the micro-philological and lexicomorphological analysis of the biblical, ancient, and medieval metaphors contained in chapters about the history of Saint Ladislaus. It argues that it is not in the popular jocular epic's obscurity that the sources of the chronicle's author should be searched for, but through unearthing the biblical-liturgical layers of the texts, thereby coming closer to the primary context of the *Gesta Ladislai regis*.